

"הצעיר"
הירושלמי -
דיוקנו של
כתב עת

נורית גוברין

הצעיר

במה להתפתחות כשרונות צעירים

ערוך ע"י י. י. כהן ומ. צבי

מאבקים ספרותיים של "ותיקים" ו"צעירים" ידועים בספרותנו. אחת הדוגמאות המוקדמות בארץ ישראל באה לידי ביטוי בכתב העת "הצעיר",¹ שהופיע בירושלים בשנת 1914, וכתרת המשנה שלו היתה: "במה להתפתחות כשרונות צעירים"; "ערוך ע"י י. י. כהן ומ. צבי"; "יוצא לאור ע"י הצעיר הירושלמי. ירושלים תרע"ד, דפוס אחדות".

הידיעה המפורטת ביותר על הופעת "הצעיר" פורסמה בעתון היומי הספרדי ירושלמי "החרות" מיום כ"ו באייר תרע"ד (22 במאי 1914). מחירו – כך נמסר – פרנק אחד וניתן להשיגו "בכל בתי מסחר הספרים". הכתובת: מ. הירש, ירושלים.

ירושלם הרעיד
דפוס אחדות

יוצא לאור ע"י
הצעיר הירושלמי

בעקבות "מלחמת השפות"

השנים תרע"ג-תרע"ד (1913-1914) ידועות בתולדות היישוב כשנות "מלחמת השפות". שם זה נתייחד להן כביטוי למאבק הציבורי שניטש בארץ ישראל בשל מגמת חברת "עזרה" להנהיג את השפה הגרמנית כשפת הוראה יחידה למקצועות הכלליים בטכניון בחיפה ובבתי-הספר של החברה בארץ. המאבק שנישא על כתפי התלמידים וחלק מן המורים הסתיים בניצחון מלא של "העבריים" ומאז נעשתה העברית שפת ההוראה בכל מוסדות החינוך בארץ, בכל המקצועות.

את הופעת "הצעיר" יש לראות על רקע מלחמה זו. נראה שהצעירים העבריים בירושלים, שהתרכזו סביב מוסדות החינוך שבעיר, רצו להבליט את "עבריותם", את ארצישראליותם, ואת יכולת היצירה שלהם בשפה העברית. "חוד התנית" במאבק הזה של הצעירים הירושלמים היוו תלמידי סמינר "עזרה", ואליהם הצטרפו אותם מתלמידי "בצלאל" שהיתה להם זיקה עמוקה לספרות וללשון העברית, וכמה מתלמידי הישיבות בירושלים ש"התפקדו". הללו ביקשו להוכיח, הלכה למעשה, את עצם קיומם כחבורה, ואת יכולת הביטוי והיצירה שלהם בעברית.

הצלחת המאבק גילתה לצעירים את הכוח הגנוז בהם, חיזקה את אמונתם בעצמם וכיכולתם וגיבשה אותם. הוצאת "הצעיר" היה בה מן הגילויים העצמאיים הראשונים, אם לא הראשון שבהם, שבו נשמע במרוכז קולו של הדור הצעיר הגדל ופועל בארץ ישראל.

היה כאן ניסיון, אולי בלתי מודע, להשתחרר מאפוסטרופסתו של דור המנהיגים, המחנכים והסופרים הוותיק, זה שלא נולד בארץ ולא התחנך בה, או שנולד בארץ, אך היה שייך נפשית לדרך קודם. היה זה, בלי ספק, הגילוי המרוכז הראשון, של קבוצת סופרים "ירושלמיים", כלומר, שישבו באותה תקופה בירושלים, למדו והתחנכו בה ואף הזדהו עמה. ואולי היתה זו גם תשובה לחבריהם התל-אביביים שהתרכזו סביב גימנסיה "הרצליה" והתנשאו עליהם, במסגרת ההתחרות בין ירושלים ותל אביב שימיה כימי תל אביב.

משתתפי "הצעיר"

שלושה עשר משתתפים וביניהם אשה אחת: שושנה כהן, חברו יחד ב"הצעיר" בחמישה עשר פריטים. שניים מהכותבים השתתפו פעמיים: ק. לוינ ומ. חיקיס. שניים חתמו בשמות-עט כדורים למחצה: ק. לוינ הוא לוינ קיפניס, וישעיהו בן-פסח, הוא אחיו ישעיהו קיפניס.² מבין המשתתפים, נשארה שושנה כהן אנונימית. לא הצלחתי לאתר את עקבותיה ואת עקבות בני משפחתה או מי שיוכל למסור פרטים עליה. שמונה מהמשתתפים נזכרו בספרי העזר והשימוש המקובלים והם מופיעים גם בכרסוט מכון "גנוזים": משה ברנר, משה חיקיס, אמוץ כהן, יהושע-יהודה כהן, נחום מלצן (מליץ), לוינ קיפניס, אלעזר קנטורוביץ וחיים רובין. שמותיהם של המשתתפים האחרים נעדרים ממקומות אלה: ישעיהו קיפניס, משה צבי, ישראל קדישאי, ישראל שישון וכאמור – שושנה כהן.

מבין משתתפי "הצעיר", דומה שרק שניים התפרסמו לימים: אמוץ כהן ולוינ קיפניס.

אמוץ כהן נולד במוצא, להורים ממייסדי המושבה, בטבת תרנ"ז (דצמבר 1896). הוא גדל והתחנך תחילה במוצא ולאחר מכן בסמינר למורים של חברת "עזרה" בירושלים. שירת כחייל בצבא התורכי במלחמת העולם הראשונה, והיה עד לטבח שערכו התורכים בארמנים. כעת השתתפותו ב"הצעיר" היה בן 18. בהמשך לימד את מקצועות הטבע בגימנסיה העברית בירושלים עד פרישתו לגימלאות וחניך דורות של תלמידים לאהבת הטבע. הובח לכתוב על צמחים ובעלי-חיים. מספריו: "עונות השנה" (1958); "בסוד עכבישים" (1966).

לוינ קיפניס (הוא ק. לוינ) נולד ברוסיה בשנת תרנ"ד (1894) למד תחילה ב"חוד" ואחר-כך בישיבה. בזמנו הפנוי עסק בציורי "שווית" ובגילוף חיות ומלאכים; הוא רכש השכלה בזיטומיר ובווארשה ועם עלייתו לארץ החל ללמוד ב"בצלאל". זמן קצר לאחר מכן, החל לעבוד בגן הילדים של הסיה פיינטר-סוקניק בירושלים. כשהשתתף ב"הצעיר" היה בן 20. בהמשך היה מחלוצי ספרות הילדים בארץ ומהמתמידים בה. שירו הראשון נדפס ב-1910. כתב עליו אוריאל אופק:

אין לתאר את ספרות הילדים העברית בלעדי 800 סיפוריו, 600 שיריו ו-100 ספריו. אלפי יצירותיו נדפסו בכל עתוני הילדים העבריים והידיים בארץ ובח"ל במאות חוברות אם בשמו ואם בפסבדונים שונים.³

בכל הערכים שנכתבו עליו ונחפרסמו בספרי העזר והשימוש לא נזכרה השתתפותו ב"הצעיר" אם כי לוינ קיפניס עצמו זכר אותה היטב. מתברר שהוא היה העורך הסמוי של כתב העת. בראיון עמי סיפר, כי החזמן לערוך את "הצעיר" כיוון שבעת ההתארגנות להוצאתו פורסם שיר שלו ב"האחדות" (כ"א בחשוון תרע"ד), כשבוע לאחר הגיעו לירושלים. הצלחתו זו עשתה רושם כה גדול, עד שלמחרת, כבר באו אליו

בחורים אחרים, בגילי, בני עשרים שנה בערך, שרצו לדאות אותו והיללו את השיר: שיר כזה עוד לא קראנו. הוא מצוייך, אפילו אצל ביאליק אין שיר כזה. ואנחנו בחורים שכותבים ואנחנו רוצים להדפיס. אנחנו רוצים להתפרסם. אין לנו מקום. כסף יש לנו. יש אדם שהסכים להשקיע. נוציא את הקובץ פעם בחודשיים או פעם בשלושה חודשים ותהיה במה בשביל צעירים, ויבואו עוד צעירים אלינו. תהיה העורך שלנו. אנחנו נשלם לך. אמרתי להם, שאני לא רוצה להיות עורך. יש פה עורכים: ברנר, ויש הפועל הצעיר". הייתי עורך עתון לילדים, לזה שאפתי. אבל אין לי עכשיו זמן, אני לומר ב"בצלאל" ואני לא רוצה. אמרו שהם לא יזונו. אמרתי להם: אתם יודעים, אני אערוך את הקובץ אבל שמי לא יהיה. יהיה השם שלכם. אני רוצה להתפרסם כעורך. החליטו במקום שיהיה כתוב שכהן וצבי העורכים. תיכף הביאו מתברות עם סיפורים ושירים.⁴

לוינ קיפניס נפטר בשיבה טובה בכ"ז בסיוון תש"ן (20 ביוני 1990) והוא בן 96.

תוכן "הצעיר"

חמישה עשר פריטים נכללו ב-66 עמודי "הצעיר", וניכרת בהם יד מכוונת של עורך, שכנה את הקובץ בצורה מאוזנת בהתאם לסוגים הספרותיים

השונים: שישה שירים; שישה סיפורים; שני מחזות; ביקורת אחת. זהו כמעט מבנה "קלסי" של כתבי-עת ספרותי טהור. ידו של העורך ניכרת גם בסדר המסודג של הדברים שבאו בקובץ: שירה ופרוזה לסירוגין, כאשר הקובץ פותח בשיר ומסיים במאמר ביקורת. וגם זה בהתאם למבנה ה"קלסי".

בניגוד לאיזון בין הז'אנרים השונים, בולט השוני ביחס לארץ ישראל בנייהם. בכל ששת השירים אין התייחסות מפורשת לארץ. הנוף הוא כוללני וסתמי, והדגשות הקור, החורף והחושך מוליכות לטבע אירופאי קר וקפוא. גם נושאי השירים מופשטים וכלליים ברובם, ורק במעטים יש רמזים עמומים לאיזו אקטואליה מעורפלת. המגרעת הזאת של השירים, ניכרת גם בקבצים ספרותיים נוספים שהופיעו בארץ ישראל בשנים שלפני מלחמת העולם הראשונה.

לעומת השירים, הרי בכל ששת הסיפורים, שבחלקם הם מסוג הרשימות והזכרונות, וכן בשני המחזות, בולט הקשר ההדוק לזמן ובמיוחד למקום. ארבעה סיפורים מתרחשים בארץ ישראל, ובאותם שניים שמקום התרחשותם העיקרי הוא בגולה, נזכרת ארץ ישראל כמקום ממשי ומוחשי, שהקשר עמו חזק. נוכחותה של ירושלים חזקה מאוד בחלק הפרוזה של הקובץ. היא נזכרת בשלושה מארבעת הסיפורים המתרחשים בארץ ישראל, אם כמקום התרחשות (מרכזי בשניים מהם), ואם כאחד המקומות (ברשמי המסע של אמוץ כהן). כן היא נזכרת כניסיון שנכשל באחד הסיפורים "הגלתיים" ("על יד החלון"). חיפה משמשת כרקע לסיפור אחד ("פגישה"). שני המחזות שומרים אף הם על איזון מן הבחינה הלוקלית: האחד מתרחש בירושלים ("הקרבן") והשני — בגולה, כנראה ברוסיה ("תחומין").

המציאות היהודית המשתקפת מתוך הסיפורים בכלל וזו הארצישראלית-ירושלמית בתוכה, היא עגומה ועצובה. אנשים סובלים, מתפשים קשר עם הזולת ואהבת אשה. בולט הסבל מהלחץ המשפחתי הכפוף למוסכמות החברתיות, העוני וקשיי הפרנסה. אהבת המולדת והצורך בה, מתגלים (כצפוי?) רק בשעה שגולים ממנה ("ארץ מולדתי"); או בשעה שמגלים את נופה בשעת נסיעה בעגלה מירושלים ליפו. אין ראייה רומנטית של הארץ, אין יפוי המציאות, ואין מתארים את הרצוי כמצוי. ארץ ישראל אינה פותרת בעיות אישיות ולאומיות, אדרבה, אחד הגיבורים שהגיע אליה כדי להשתחרר מבעיותיו נכשל, וחוזר לעיירתו במצב קשה הרבה יותר ("על יד החלון").

ירושלים, אינה עיר-הקודש, אלא עיר שקשה לחיות ולהתפרנס בה; עץ הזית אינו סמל רומנטי מזרחי, אלא מקור לתעשיית צעצועי עץ לשם פרנסה, הנמכרים למי שמערץ במיוחד אומנות זו.

התיאורים ארציים, יום יומיים, מעשיים. ארץ ישראל מציאותית, ירושלים של מטה.

אופטימיות מסוימת ומסויגת מורגשת בשירו של ק. לזין (לזין קיפניס), שבו מנצח האור את החושך ("הנטע הראשון"), בסיפורו רב התהפוכות של ישראל קדישא. "פגישה", המסתיים בתקווה לאיחוד מתחדש בין האוהבים; ובעיקר ברשמי הטיוול של אמוץ כהן וההתפעמות מן הנוף והטבע הארץ ישראלי, המתגלים לו בלילה במסעו מירושלים ליפו, ובמיוחד לנוכח הים.

ק. לזין.

נר־נשמה

ניצוץ פֿעיט פֿרנס פֿחד לֿכבי ניה

עד מפין אפלו

נתקנאה בו סטרא אהרא, ופל שכי

ביר מפיהקל. — — —

קטע משירו של לזין קיפניס בהצעה

"הצערות" שבקובץ באה לידי ביטוי בכך, שחלק מן השירים והסיפורים עוסק באהבה שלא התממשה, בשל גורמים חיצוניים שהתערבו — המשפחה, החברה — ("הקרבן"; "על יד החלון"; "פגישה"; "אל מקדש האל"), אבל אינה מובלטת במיוחד.

"הבעיה היהודית" מרבה להעסיק את הכותבים לא פחות ואולי יותר מבעיותיהם האישיות: האנטישמיות ("תחומין"); קשיי הפרנסה ליהודי בירושלים ("באין פרנסה"); הרגשת הצורך בנקמה באויבים והחשש ממיעוט הנוקמים ("מן המערכה").

ניכר שלכותבים היתה היכרות מסוימת עם הספרות העברית בגולה (ברדיצ'בסקי, ובעיקר ביאליק) ובארץ (יהושע איזנשטרט-ברזילי), ועם הזרמים ששלטו בה באותן שנים ("המהלך החדש", "חיבת ציון") וכן עם צורות ספרותיות מקובלות (סונטה). עם זאת, לא ניכרת השפעת הספרות הגרמנית והצרפתית, שהיתה חלק מתכנית הלימודים בסמינר.

הבעיה הערבית אינה נזכרת ב"הצעיר". מציאותם של ערבים בארץ נתפסת כחלק מקשיי המציאות: ערבי המנסה לאנוס בתורה יהודיה ("פגישה"); ערבי כשומר במנזרים ובבתי נוצרים עשירים בירושלים ("באין פרנסה"), או מציאותם של כפרים ערבים יחד עם מושבות עבריות, כחלק פסטורלי מנופה של הארץ בניגוד לערים המתניקות ("רשמי טיוול").

דומה, שעיקר חשיבותו של הקובץ היה בעצם הופעתו, בביטוי המרוכז של הצעירים הירושלמיים, ובאותן התחלות של חדירת המציאות הארץ ישראלית והירושלמית ונופיה לספרות.

ביקורת זועמת של ברנר

הופעת "הצעיר" הוזכרה בקצרה, כאמור, בעתון הירושלמי "החרות" וכן בשני שבועונים הפועלים — "הפועל הצעיר" ו"האחדות", ביטאון

מקרוב את מרבית משתתפי "הצעיר". באותה תקופה ישב בירושלים, לקח חלק פעיל ב"מלחמת השפות" וזכה לאמנונם המלא של התלמידים המורדים.

בשעה שחתמו 35 תלמידים על "כתב התקשרות" טודי ביניהם המחייב את החותמים לנאמנות הדדית במאבק (בעת "מלחמת השפות") נגד הנהלת הסמינר (ביום ט' בחשון תרע"ד, 8 בנובמבר 1913) הפקידו את "כתב ההתקשרות" בידי של ברנר. "השפעתו על חלק מתלמידי בית הספר היתה עזה... והיו נפגשים עמו לשיחות על ענייני רוח ולשון. אין ספק שדמותו המוסרית והלוחמת השפיעה על נכונותם להיאבק נגד הלעז."⁶

ייתכן, שבהוצאה העצמאית של "הצעיר" על ידי חבורה זו, ראה ברנר עלבון וכשלון אישי, על שלא שותף, על השפעתו המעטה עליהם ובעיקר על שלא הוא היה שושבינם ופטרונם.

ואם ניתנת הרשות להמשיך ולשער השערות, אפשר להמשיך ולומר, שאילו היה כתב-עת דומה יוצא בתל אביב על ידי תלמידי גימנסיה "הרצליה", ייתכן שהתגובה היתה הפוכה, מעודדת; ואילו היה ברנר משבח את "הצעיר" הירושלמי, ייתכן שמשותפתיו היו ממשיכים ומוציאים חוברת נוספת, ואולי היו מעטים יותר נוטשים את שדה המערכה הספרותי ומתאמצים יותר לדבוק בעולם היצירה.

אך אלו הן השערות בלבד. מה שברור הוא, שמלחמת העולם הראשונה שפרצה חודשים ספורים לאחר הופעת "הצעיר", טרפה את כל הקלפים. הרבה תהליכים נבלמו, עתונים נסגרו ומוסדות פסקו מלפעול. "הצעיר" היה אחד מקורבנות המלחמה ההיא וגיליונו הראשון היה גם האחרון.

המחקר כמלואו יתפרסם בספרה של נורית גוברין: "ברנר — 'אוכד עצות' ומורה דרך", העומד להופיע בהוצאה לאור של משרד הביטחון.

1. השם "הצעיר" היה נפוץ ומקובל בקרב חבורות צעירים שהוציאו כתבי עת חדשים, ויש לשער שלא ידעו על קודמיהם. ראה, למשל, מחקרי: "המונות והתותחים. על נסיבות הוצאתו לאור של כתב-העת 'הצעיר' בווארשה, תרס"ח", בדפים למחקר בספרות, 5, הוצאת אוניברסיטת חיפה, 1989. כתב-עת לבני הנעורים בשם זה נזכר ברשימתו של גדעון פוקס, "עתונים וכתבי-עת יהודיים בירושלים תר"ד-תרפ"ג" בקתדרה, 6, ירושלים, טבת תשל"ח, עמ' 202, מס' 78. זוהי גם אחת הרשימות הביבליוגרפיות הבודדות המזכירות את כתב העת העומד במרכז הדיון כאן (עמ' 203, מס' 96).
2. תודתי לתלמידתי סמדר פלד על הסיוע הרב שהגישה לי בזהווי המחקרים ועל השערותה שהתאמתה, שמי שחתם בשם ק. לזין, הוא לזין קיפניס. לזין קיפניס עצמו, בספרו האוטוביוגרפי "תן", תל אביב 1989, עבר בשתיקה על השתתפותו ב"הצעיר".
3. אוריאל אופק, לקסיקון אופק לספרות ילדים, תל אביב 1985, כרך ב', עמ' 556.
4. שיחה עם לזין קיפניס, 18 ביוני 1989.
5. על "פרדות", ראה בהרחבה בספרי החדש, הנוכח לפני הערה 1.
6. יצחק בצלאל, "כתב ההתקשרות", י.ח. ברנר. מבחר דברי-זכרונות, בעריכת מרדכי קושניר (שניר), מהדורה שנייה, תל אביב 1971, עמ' 325-327. "כתב ההתקשרות" פורסם על ידי ברנר ב"החירות" מיום י"א בניסן תרע"ד (7 באפריל 1914). וראה גם בספרי "מאורע ברנר — המאבק על חופש הביטוי", ירושלים תשמ"ה, עמ' 127-128.

יוסף חיים ברנר
בימי העלייה השנייה

מפלגת פועלי ציון. "האחדות" פרסם גם רשימת ביקורת עוינת במיוחד כחתימת בן-שלמה, הלוא הוא הסופר י.ח. ברנר.

מה עורר את זעמו של ברנר, שקיבל את פניו של ניסיון ספרותי זה כפנים זעופות כל כך? מובן מאליו, שכל התשובות על שאלות מסוג זה יש בהן יסוד ספקולטיבי רב, והתשובה האמיתית תישאר תמיד כמוסה. אף על פי כן, אם ניתנת הרשות לשער, יתכן שמורגש כאן עלבון העורך, שכל השנים עשה מאמצים לשתף צעירים ולתת חומר חדש בכתבי העת שערך, והנה, מתחת לאפו עושה חבורת צעירים "שבת לעצמה" ומוציאה במה נפרדת, שלא בחסות כתבי העת הקיימים. על כך יעידו דבריו שסימני השאלה הרבים מבליטים את התרגשותו:

ואולם אצלנו — למי צר המקום אצלנו? וכי לא מוכנים ומזומנים כל עתונינו ותוצאותינו להדפיס הכל, כל מה שרק כמעט ראוי לדפוס? ואיזה צורך יש, אפוא, בבמה חדשה זו להתפתחות כשרונות צעירים?

וזה, למעשה, התגובה הקבועה והצפויה של "מסד ספרותי" כנגד משמרת חדשה של צעירים המתארגנת כדי להבליט את עצמה ואת יצירתה. אין ספק, שמן הבחינה הספרותית הטהורה, ניכר הרבה בוסר ביצירות שכותסו ב"הצעיר", ונכון גם שכמעט כל משתתפיו לא נעשו לסופרים ידועי-שם (להוציא את לזין קיפניס, בתחומו), אם כי לא מעטים מתוכם המשיכו לכתוב. עם זאת אין ספק, שברנר עודד ושייכה בעבר נסיונות מוצלחים פחות מבחינת הרמה הספרותית. בנוסף לכך מילא "הצעיר" את דרישותיו שלו עצמו מן הספרות המתמודדת עם המציאות הארץ ישראלית: הקובץ היה רחוק מרומנטיקה ומייפוי המציאות ותיאר אותה בדרך כלל כהווייתה העגומה.⁷ ולא זו בלבד, אלא ששלוש שנים לאחר מכן, ערך ברנר עצמו את "פרדות". קובץ ספרות, לקוראים "צעירים", שרמתו לא היתה גבוהה בהרבה מזו של "הצעיר" ואופיו הספרותי היה דומה לו עד מאוד.

אפשר גם לשער, שכעסו של ברנר היה גדול במיוחד, כיוון שהכיר